

TOPONÍMIA I RAMADERIA A LA RIBAGORÇA: LA VALL MITJANA DE L'ÉSSERA (OSCA)

Plantejament

La ramaderia és una de les activitats econòmiques més característiques de la vida de l'home pirinenc. La vida pastoral i el règim de transhumància a la Vall Mitjana de l'Éssera (Osca) ha fet que punts de descans del bestiar quedin fixats com a topònims característics de les parts altes del Cotiella i del Turbó. Com a exemple podem dir que a partir dels anys cinquanta, cada 24 de juny les vaques d'Aguascalas, Santa Muera i Biescra pujaven a Sant Adrià; les de Lleret i Estirún, si la primavera era bona, ho feien abans. Sobre l'ermita de Sant Adrià es va construir una paret, avui encara dreta, per evitar que les vaques pugessin al Turbó i baixessin per passos perillosos des del cim fins a la Plana. El dia 20 de juliol passaven a la Plana del Turbó junt amb les vaques d'Exea i Serrat, que pujaven per primer cop aquest dia. El dia 29 de setembre baixaven ja als pobles. En l'actualitat una cabana de seixanta vaques que provenen de Lleret i Estirún i d'Exea, Serrat i Padarní pugen cada estiu a la Plana del Turbó. Abans ja ho han fet les de Lleret i Estirún a Sant Adrià.

El nostre objectiu és recollir els noms de lloc per on passa el bestiar de la vall mitjana de l'Éssera, estudiar el seu significat i delimitar el seu origen etimològic.

Moisés Selfa i Sastre
Departamento de Filología
Clásica, Francesa e
Hispánica. Universitat de
Lleida.

1. L'anàlisi toponímica¹

L'estructura de l'anàlisi de cada topònim és l'habitual en els treballs de toponímia diacrònica:

- a) Presentació del topònim tal com ha estat recollit a les enquestes. S'indica a més a més el nom del nucli de població al qual pertany;
- b) Context documental on registrem aquest. La majoria de topònims analitzats procedeixen dels *Protocolos Notariales* de Pedro de Guart, notari natural de Murillo de Liena (Osca), que daten del segle XVII. Aquests *Protocolos* es conserven al *Archivo Capitular de Lérida*.

c) Anàlisi diacrònica del topònim: si es tracta d'un apel·latiu s'indica el seu significat actual, si roman opac semànticament s'intenta restablir el seu significat a partir de l'estudi de l'ètim. Com és lògic, el *DCECH*, el *DECat* i l'*OnCat* de Joan Coromines han estat els instruments de consulta habitual.

2. La zona geogràfica d'estudi

La zona on es realitza l'estudi és l'àrea més nord-occidental de la comarca de la Ribagorça, la que constitueix el límit amb la veïna comarca del Sobrarb; això no obstant, en cap cas pot pensar-se que es tracta d'un espai geogràfic clarament definit amb relació al seu entorn. Tant geogràficament com històricament, la nostra àrea d'estudi sols pot ser delimitada si tenim present un grup més ampli de nuclis de població dels que en aquestes línies s'estudien.

Geogràficament, la vall mitjana de l'Éssera està formada per dues grans cadenes muntanyenques de característiques orogràfiques similars: per un costat, al nord se situa el massís del Cotiella i, per un altre, al sud el massís del Turbó. El massís de Cotiella, unitat geològica formada per les serres de Chía, Ferrera i Cotiella, constitueix la separació, junt amb la Sierra Ferrera, entre el Sobrarb i la Ribagorça, estructurant al seu voltant un conjunt de valls (Gistaín, Bielsa, Puértolas, La Fueva Alta, Bardaxín i Benasc) entre les altes valls pirinenques i les serres exteriors prepireniques. Es tracta d'un territori muntanyenc localitzat al sector oriental del prepirineu d'Osca, comprès entre els rius Cinca, Cinqueta i Éssera. Al nord d'aquest territori resten Bielsa, Posets i Benasc; al sud, Aínsa, Peña Montañesa i Campo.

El massís del Turbo és al Prepirineu oriental. El seu punt culminant és el Castillo de Turbón, a 2492 metres d'altura. Aquesta àmplia zona geogràfica presenta uns límits oest i est molt clars: els rius Éssera i Isàbena respectivament.

3. Corpus toponímic

3.1 Camí

Camino antiguo a Francia (Belveder), Camino Castellón (Abi), Camino de Argoné (Seira), Camino de Espluga (Exea), Camino de Foradada (Senz), Camino de la Sierra (Exea), Camino dels Brainans (Piniello), Camino de Monroy (Sarrat), Camino de

Pugañons (Sala), Camino de Riu (Sala), Camino del Santo Cristo (Navarri), Camino del Turmo (Sarrat), Camino dels Benegaz (Sarrat), Camino dels Mollars (Piniello), Camino de la Cabañeta (Seira), Camino de la Corniereta (Belveder), Camino de las Lleras (Estirún), Camino las Vilas (Sarrat), Camino real (Murillo de Liena), Camino Rolespe (Navarri).

a. 1627. “Die vigesimo septimo mensis septembris anno domini 1627 en el termino del lugar de Morillo en la partida llamada a la llera en el camino real...” (ACL, *Protocolos notariales*, vol. 15, f. 54v)

L'apel·latiu *camino* és una veu d'ús general a tota la nostra zona d'estudi. Procedeix del llatí vulgar CAMMINUS 'camí', d'origen cèltic (DCECH, sv. *camino*).

3.2 Sobrecarrera (Ladcorz), Carrerons del Río (Campo)

El topònim *Carrera* 'camí ample' i el seu derivat *Carrerón* són en l'actualitat dues paraules pràcticament en desús, ja que únicament les recorden algunes persones grans. En altres punts de la província d'Osca *carrera* equival a 'carrer' i el seu derivat *carrerón* té l'accepció de 'camí en general'. Procedeix del llatí vulgar *CARRARIA, que ha deixat descendència a tots els romanços. Es va extraure de l'adjectiu CARRARIA, per abreviació de VIA CARRARIA 'camí per a carros' (DCECH, sv. *carro*).

3.3 Cruces, Tozal de las (Foradada de Toscar), Cruceta, la (Biescras, Foradada de Toscar, Viu), Cruceta la Madalena (Bacamorta), Cruceta, Terreros la (Foradada de Toscar), Cruz (de la Cruzellada de Juan Ferer) (Exea), Cruz (del Baile), Campo la (Aguascalas), Cruz (de lo Plano) (Campo), Cruz (del Puente Biejo) (Navarri), Cruzeta (de Rubas) (Biescras), Cruz, la (Seira), Cruz, la Fuente de la (Murillo de Liena), Cruz, Sarrau de la (Belveder, Murillo de Liena).

a. 1622. “...et assi ajuntado y congegado dicho consejo a la cruz de la cruzellada de Juan Ferer...” (ACL, *Protocolos notariales*, vol. 12, f.1r)

a. 1624. “Die decimo tercio mensis setembris anno 1624 en el termino de Campo a la cruz de lo plano en el camino real...” (ACL, *Protocolos notariales*, vol. 14, f. 110v)

a. 1625. “Die decimo nonno mensis majii anno 1625 en el termino del lugar de Navarri a la cruz del puente biejo...” (ACL, *Protocolos notariales*, vol. 15, f. 33r)

a. 1625. “en el termino de Biascas de campo en la partida llamada a la cruzeta de Rubas...” (ACL, *Protocolos notariales*, vol. 15, f. 91v)

Tant *cruz* com el seu diminutiu *cruceta* 'creu petita' tenen plena vitalitat a la parla viva de

la Vall Mitjana de l'Éssera. Per a Coromines, el vocalisme de *creu* presenta un tractament semiculte, a diferència de la gran majoria de llengües romàniques on es donen derivats populars.

El seu ètim és el llatí CRUCE 'creu', 'forca'. Però a la seva possible motivació semàntica cal tenir present que antigament era pràctica tradicional senyalar camins i terrenys amb senyals en forma de creu marcades a les roques o amb pedres en forma de creu. Més estranya seria la motivació semàntica en el sentit de 'encreuament de camins'.

3.4 Crucellada, la (Navarri), Cruçellada, la (Navarri), Cruzellada, la (Navarri), Cruzellada (de Juan Ferer), Cruz de la (Navarri)

a. 1609. "...un guerto mio sitiado en el lugar de Nabarri en la partida llamada a la cruçellada" (ACL, *Protocolos notariales*, vol. 1, f. 102v)

a. 1617. "...que tenemos sitia en dicho lugar de Nabarri a do dizen la cruçellada..." (ACL, *Protocolos notariales*, vol. 8, f. 32r)

a. 1624. "...en el termino del lugar de Nabarri do diçen la crucecellada..." (ACL, *Protocolos notariales*, vol. 14, f. 158r)

a. 1622 "...et assi ajuntado y congregado dicho consejo a la cruz de la crucellada de Juan Ferer..." (ACL, *Protocolos notariales*, vol. 12, f. 1r)

Topònim derivat de CRUCE 'creu' mitjançant l'interfix -ICUL- i el sufix locatiu -ATA (>-ada). Es tracta d'una veu que actualment ha desaparegut de la parla de la nostra zona d'estudi, si bé en l'antiguitat tenia el significat de 'encreuament de camins', tal com hem registrat en d'altres punts de la Ribagorça com són els nuclis de població de la Vall d'Isàbena.

3.5 Estrada (Campo), Estrada, Barranco de la (Exea), Estrada, Partida (Campo), Estradas, las (Murillo de Liena)

L'apel·latiu *estrada* és una veu que resulta actualment opaca per als nostres informants. Ara bé, apareix recollida al llatí tradà amb el significat de 'camí', 'carretera pavimentada'. Com indica Coromines, es tracta d'una veu d'escassa presència en l'època mitjaval de la que sols es disposa d'un exemple. Procedeix del llatí STRATA o STARATA VIA 'camí de pedres', de STRATUS, -A. -UM, participi del verb STERNERE 'estendre per terra' (DECat II, sv. estrada).

3.6 Marrada, la (Belveder, Exea), Marrada, Turmo la (Belveder), Marradas, las (Barbaruens), Marradetas, las (Senz)

L'apel·latiu *marrada* l'hem registrat amb el significat de 'camí que dóna voltes'. Com indica Coromines, es tracta d'un mot molt antic que ja va adquirir el significat de 'moviment tortuós' i que deriva del verb *marrir* 'afligir', del germànic MARRJAN (*DECat V*, sv. *marrir*). *Marradeta* és un derivat diminutiu de *marrada*.

3.7 Marros, Coma (Navarri), Marros, es (Estirún)

La veu *marro* actualment ja no té cap significat. Això no obstant, i com *marrada*, podria tractar-se d'un derivat postverbal de *marrir* (*OnCat V*, s.v. *Marrada, Marrades*) amb el significat de 'camí que dóna voltes', accepció que registra Coromines a la veïna vall de Benasc.

3.8 Palanca, la (Campo)

Actualment s'utilitza la veu *palanca* a Campo amb el significat de 'passarel·la de fusta per travessar un riu o barranc'. Derivarà del llatí vulgar *PALANCA, variant del clàssic PALANGA (o PHALANGA) 'palanca' (*DCECH*, sv. *palanca*).

3.9 Paset (de las Alcantarillas), el (Navarri), Paset (de las Copas), el (Navarri), Paset (del Cornal), el (Navarri), Pasez (Cabo l'Obago), es (Estirún), Pasez, es (Estirún, Navarri), Paso (de las Alcantarillas) (Campo), Paso (de los Cabreros), el (Murillo de Liena), Paso (de Peñaroya), el (Murillo de Liena), Paso, el (Llert), Paso (els Bous) (Llert), Paso (Fiero), el (Llert).

S'utilitza *paso* amb el mateix significat que el registrat en castellà 'lloc per passar d'un lloc a un altre'. Procedeix del llatí PASSU 'pas', de PANDERE 'estendre' (*DCECH*, sv. *paso*). Quant a *Paset* 'pas petit' és un derivat de *paso* mitjançant el sufix *-et*, el qual genera un morfema de plural *-z* al quedar en contacte els sons finals *t* i *s*: *pasets*>*pasez* 'els passos petits'.

3.10 Senda (de Nadal) (Sala), Senda (de Reperós) (Reperós)

L'apel·latiu *senda* 'camí generalment estret però de fàcil trànsit' procedeix del llatí SEMI-TA 'senda', d'ús general a totes les èpoques i totes les llengües romàniques (*DCECH*, sv. *senda*).

3.11 Tramosvias

a. 1618. "... en dicho lugar de Senz en la partida llamada a tramosvias..." (ACL, *Protocolos Notariales*, vol. 1, f. 167r)

La paraula *via* 'camí' ha caigut pràcticament en desús a la parla de la nostra zona d'estudi. Procedeix del llatí VIA 'camí', 'carretera' comú a tots els romaços, si bé *camí* i els seus equivalents semàntics han limitat el seu ús i la seva extensió semàntica.

Bibliografia

Alcover, A.; i Moll, F.B. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca. 1983. 10 volums.

Corominas, J.; y Pascual, J.A. *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*, (DCECH). Gredos. Madrid. 1980 y siguientes.

Coromines, J. *Diccionari Crític Etimològic i Complementari de la llengua catalana*, (DECat). Curial Edicions. Barcelona. 1980 i següents.

Coromines, J. *Onomasticon Catalonia (Els noms de lloc i de persona de totes le terres de llengua catalana)*, (OnCat). Curial Edicions. Barcelona. 1989 i següents.

Notes

1. Aquest treball s'inclou dins del projecte d'investigació *Toponimia de Ribagorça*, coordinat pel Dr. Javier Terrado Pablo i finançat pel Ministerio de Educación y Cultura (PS-94-0208), la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Lleida.